

HÁTRAMENETBEN AZ ALAPJOGVÉDELEM?

A nyári szünet előtt három olyan, a véleménysszabadsággal összefüggő ügyben hozott határozatot az Alkotmánybíróság, amelyekkel kapcsolatos indítványok hét, öt, illetve négy évet vártak a döntésre. Az átlagosnál is lényegesen hosszabb „átfutási idő” magyarázata, hogy már az első Alkotmánybíróság többségének felfogása is elbizonytalanodott a kezdetben anyajogi jellegűnek ítélt véleménynyilvánítás megítélését illetően, az 1999-re teljesen kicserélődött testület pedig végképp következetlenné vált. Ezt jelzi, hogy az említett három határozat közül egy – a rémhírterjesztés büntetőjogi tényállását alkotmányértőnek minősítő¹ – követi a kezdeti évek liberális gyakorlatát, míg a másik kettő – a nemzeti jelkép megsértését, illetve az önkényuralmi jelképek használatát kriminalizáló passzusok alkotmányossá nyilvánítása² – kifejezetten elfordulást jelent a korábbi állásponttól. A helyzet bonyolultabb annál, semhogy egyszerűen konzervatív fordulatról lehetne beszélni az első kilencéves ciklust követően. Már a Sólyom László vezette első tíz alkotmánybíró sem tartott ki a véleménysszabadságot más alapjogokhoz képest előnyben részesítő felfogásánál³, de Németh János elnöksége alatt a mostani rémhírterjesztéses döntést megelőzően is született „véleménynyilvánítás-párti” verdikt.⁴ Vagyis egyik testület sem „vádolható” teljes következetességgel, mégis míg a „Sólyom-bíróság” kiemelt jelentőséget tulajdonított a szabad szólásnak a demokratikus társadalom szempontjából, ugyanez a jelenlegi bírák túlnyomó többségéről nem mondható el.⁵

A „SÓLYOM-BÍRÓSÁG” GYAKORLATA

Az izgatási döntés

A magyar Alkotmánybíróság először a Büntető Törvénykönyv közösség elleni izgatásról szóló passzusának alkotmányossági vizsgálata során találkozott a véleménysszabadság korlátozhatóságának problémájával. Ez az ügy annyiban tekinthető a mostani döntések közvetlen előzményének, hogy itt is a politikai tartalmú véleménynyilvánítás, és azon belül is a gyűlöletbeszéd alkotmányos megítéléséről volt szó. A Btk. 269. §-a az izgatásnak két, egymástól jól elkülöníthető tényállását szabályozta, melyek közös eleme csak a nagy nyilvánosság előtti elkövetés volt. Míg az (1) bekezdésben foglalt súlyosabb (büntetési) alakzat tény-

állási eleme a magyar nemzet vagy valamely nemzetiség, nép, felekezet, faj, továbbá a lakosság egyes csoportjai elleni *gyűlöletre uszítás*, addig a (2) bekezdés szerinti vétséget az követte el, aki a magyar nemzetet, valamely nemzetiséget, népet, felekezetet vagy fajt *sértő vagy lealacsonyító kifejezést használt*, vagy más ilyen cselekményt követett el. Mint látható, a két tényállás nem pusztán a védett jogi tárgyak körében különbözött egymástól [a (2) bekezdésben a lakosság egyes csoportjai nem szerepeltek], hanem az elkövetési magatartásban is. Míg ugyanis a gyűlöletre uszítás alkalmas lehet a társadalmi béke megzavarására azáltal, hogy magában hordja az erőszak vagy az erőszakkal való fenyegetés veszélyét, addig a Btk. indokolása által gyalázkodásnak nevezett enyhébb alakzatról ez nem mondható el.

A 30/1992. (V. 29.) AB határozatban a bíróság alkotmányosnak ítélte a Btk. 269. § (1) bekezdésében szabályozott gyűlöletre uszítás tényállását, ugyanakkor alkotmányellenesnek nyilvánította és megemmi-sította a (2) bekezdésben foglalt gyalázkodást. Az ítélet indokolása abból indul ki, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának kitüntetett szerepe van az alkotmányos alapjogok között, tulajdonképpen egyfajta „anyajoga” az ún. „kommunikációs” alapjogoknak.⁶ Az alkotmánybírák felfogása szerint a szabad véleménynyilvánításhoz való jog a véleményt annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül védi, hiszen egyedül ez felel meg az alkotmány ideológiai semlegességének.⁷ Az uszítási tényállás alkotmányos volta mellett látszólag az amerikai Legfelső Bíróság bírájának, Oliver Wendell Holmesnak híres „nyilvánvaló és közvetlen veszély” (*clear and present danger*) tesztjéhez hasonló módon érveltek a bírák.⁸ Kétségtelen, hogy a magyar bírák által a szabályozás alkotmányosságának feltételül szabott veszély távolabbi és esetlegesebb, mint az, amire amerikai kollégáik gondoltak. Feltehetően ezért egészítette ki az Alkotmánybíróság indokolását a „rendszerültetés elkerülhetetlen társadalmi feszültségeire” történő hivatkozással, mondván, hogy az különösen megnöveli az egyes csoportok elleni nagy nyilvánosság előtti gyűlöletre uszítás veszélyét.

Ellentétben az amerikai bírósági gyakorlattal, a magyar Alkotmánybíróság nem foglalkozott a tényállás „szélességének” problémájával, vagyis azzal, hogy az azokban az esetekben is alkalmazható, ha nincs valószínűségi lehetősége a gyűlölet kialakulásának. Vagyis

valójában nem szabták az alkotmányosság mércéjéül, hogy a gyűlöletre uszítás „nyilvánvaló és közvetlen veszélyt” idézzen elő. Ez a felfogás, a rendszerváltás történelmi körülményeire való utalással együtt nem annyira az amerikai, mint inkább a német alkotmánybírási koncepcióra emlékeztet, amely ugyancsak történelmi okok, nevezetesen a weimari kudarc megismétlődésének elkerülése érdekében reagál a véleményszabadság korlátozásával a demokráciát érő militáns fenyegetésekre. A német alkotmánybírák egy holokauszt-tagadó előadás kapcsán hozott 1994-es döntésükben – a magyar bírák érvelésére kísértetiesen emlékeztető módon – kifejtették, hogy a német alaptörvény a véleményeket tartalmukra és a kifejezés formájára tekintet nélkül védi, a tényállítások védelme azonban véget ér ott, ahol azok nem képesek hozzájárulni a demokratikus vélemény- és akaratképzéshez.⁹ Ez pedig a véleménynyilvánítás alkotmányos jogának instrumentális igazolása, ami az amerikai Legfelső Bíróság joggyakorlatának olyan korai szakaszára jellemző, amikor a bírák nem tartották alkalmazhatónak a „*clear and present danger*” tesztet alacsony társadalmi értéket képviselő gyalázkodó, szitkozódó szövegek védelmére.¹⁰

A gyalázkodási tényállás alkotmányellenessé nyilvánításának fő indoka viszont az volt, hogy ebben az esetben valójában a vélemény értéktartalma alapján minősített a törvényhozó, s ehhez a köznyugalom sérelme csak feltételezés és statisztikai valószínűség alapján kapcsolódott. A köznyugalom ráadásul – mutatott rá az alkotmányvédő testület – maga sem független a véleményszabadság helyzetétől. Ahol ugyanis az emberek sokféle véleménnyel találkozhatnak, ott a közvélemény toleráns lesz, míg zárt társadalmakban sokkal inkább felkavarhatja a köznyugalmat egy-egy szokatlan hang is. Másrészt a véleménynyilvánítás szükségtelen és aránytalanul szigorú korlátozása a nyitott társadalom ellen hat. Egy ilyen társadalomban ugyanis aki gyalázkodik, magát bélyegzi meg, s lesz a közvélemény szemében „gyalázkodó”. A gyalázkodásra bírálóknak kell felelnie, nem pedig büntetőjogi büntetésnek – szölte az alkotmányőrök érvelése. Ugyanakkor ehhez hozzátették még, hogy a közösségek méltósága képezheti a véleménynyilvánítás alkotmányos korlátját. A határozat tehát nem zárja ki, hogy erről a törvényhozó akár a gyűlöletre uszítás tényállásán túlmenő büntetőjogi védelemmel is gondoskodjék. Az alkotmánybírák felfogása szerint azonban a közösségek méltóságának hatékony védelmére más jogi eszközök, pl. a nem vagyoni kártérítés alkalmazási lehetőségeinek bővítése is alkalmas. Vagyis az izgatás e tényállási eleme alkotmányossági megítélésénél az alkotmánybírák a ma is alkalmazott amerikai mércéhez nyúltak.

Ugyanakkor az eltérő mércék alkalmazása okozta bizonytalanságot tükrözi Sólyomnak az a későbbi megjegyzése, amellyel elutasította az amerikai legfelső bírósági gyakorlat bizonyos következményeinek vállalását: „ha itthon széles körben az a szimpla logika érvényesül, hogy a New York Times-döntés után vegyük át a zászlótegetésről hozott határozatot is, akkor ebből az következik, hogy a vélemény korlátlan szabadsága nevében át kell vennünk például a Skokie-ügyben alkalmazott tesztet is, neonácik fenyegető felvonulásának megengedését a zsidónegyedben.”¹¹ Márpedig, ha a bírák következetesen a véleményszabadságnak az érték- és igazságtartalomra való tekintet nélküli, kiténtetett védelmének a gyalázkodás alkotmányellenessége kapcsán kifejtett elvéhez, akkor azt alkalmazni kellett volna az uszítás alkotmányossági megítélésekor is.

1996 tavaszán Magyarországon újra az érdeklődés középpontjába került az izgatási szabályozás, azt követően, hogy március elején a Fővárosi Bíróság büntető tanácsa első fokú ítéletében felmentette a közösség elleni izgatás és az időközben a Btk.-ba iktatott önkényuralmi jelkép használatának vádja alól Szabó Albert hírhedt újfasiszta pártvezért és társait. Az ítélet indokolása lényegében az Alkotmánybíróság 1992-es határozatának érvelését követte: „Közösség elleni izgatás csak akkor valósul meg, ha valaki a szenvedélyeket oly mértékűre szítja, ami gyűlöletet válthat ki, és ez a társadalmi rend békéjének megzavarásához vezethet.” Amíg ez a veszélyhelyzet nem áll elő, addig „a véleménynyilvánítás szabadsága az olyan gondolatokat és nézeteket is megilleti, amelyek sértőek, meghökkentőek vagy aggodalmat keltőek.” (Utólag nehéz rekonstruálni, vajon a felmentő ítéletben mekkora szerepet játszott az ügyészség magatartása, amellyel a bíróság többszöri felszólítása ellenére sem volt hajlandó kiegészíteni a vádat. Az is megállapíthatatlan, hogy a bírónak az ítéletből egyértelműen kiérlelhető neheztelése a vádhatósággal szemben, közrejátszott-e abban, hogy Szálasi egyik napiparancsának az újfasiszták gyűlésén való terjesztését a törvény által nem büntetett ismeretterjesztő tevékenységnek minősítette, holott a törvényhozó a propagandát aligha szándékozta büntetlenül hagyni.)

A felmentő ítélet régen tapasztalt óriási felháborodást váltott ki. Számos civil szervezet mellett maga a miniszterelnök is kifejezésre jutatta nemtetszését a bírói verdikttel, illetve az ezt lehetővé tevő túlságosan elnéző törvényi szabályozással szemben.¹² Az Országgyűlés – az újnácik gyűlöletbeszédének büntetlenül maradása miatti felháborodás által vezérelve – módosította a közösség elleni izgatás szövegét is, a gyűlöletre uszítást kiegészítve a gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekmény tényállási elemmé tételé-

vel. A beiktatott új elem láthatóan erre irányuló célzat nélkül is kimeríthető volt, példának okáért olyan, nem szükségképpen uszító szándékú tollforgatók részéről, akik merő tudatlanságból kérdőjelezik meg a holokausz tényeit. A közösség elleni izgatás tényállásának ez az új szövegezése kérdésessé tette, hogy ez a változat kiállja-e az Alkotmánybíróság 1992-es határozatában kidolgozott teszt próbáját.

A válasza három évet kellett várni, hisz a módosítás elfogadását közvetlenül követően benyújtott indítvány nyomán a már említett 12/1999. (V. 21.) AB határozattal született meg a döntés. Ekkorra az 1989–90-ben megválasztott alkotmánybírák közül már csak hárman maradtak a testületben. Ez a határozat formálisan a „gyalázkodási” tesztet alkalmazva – kiegészítve azt a határozatlan megfogalmazás jogbiztonságot sértő érveléssel – megsemmisítette az utólag beiktatott szövegrészt, visszaállítva ezzel az 1992-es állapotot. Valójában a határozat indokolása meglehetősen eklektikus, hiszen több ízben idézi ugyan az 1992-es döntésnél alkalmazott teszteket, maga a levezetés ezeket nem, csak azt a triviális érvelést tartalmazza, hogy a gyűlöletre alkalmas egyéb cselekmény büntethetősége azért alkotmányellenes, mert meghatározatlan és leszállítja a korlátozhatóság küszöbét.

A közjogi méltóságok bírálhatósága

A rendszerváltás által megkövetelt nyilvánosság egyik fontos követelménye volt a hatalom és képviselői bírálhatatlansága és sérthetlensége korábbi tabujának leépítése. Ugyanakkor az 1990-es demokratikus választásokat követően megalakult kormány bizonyos törekvései mintha éppen ezzel ellentétes irányba hatottak volna. Hogyan másként értelmezhető például a 90-es évek elején felmerült az a kormányzati szándék, amely az állam legfőbb közjogi méltóságait külön büntetőjogi védelemben kívánta részesíteni. Arról az ötletéről van szó, hogy a Büntető Törvénykönyv – mintegy felelevenítve a királyi sérthetlenség intézményét – nyilvánítsa bűncselekménynek és sújtsa többéves börtönnel a legfőbb közjogi méltóságok (a köztársasági elnök, a miniszterelnök stb.) személyét vagy hivatali intézkedését nyilvánosan sértő vagy lealacsonyító kifejezések használatát. Ez a jogalkotási szándék motiválta az igazságügyminiszternek az Alkotmánybírósághoz benyújtott azt az alkotmányértelmezési indítványát, melyben arra a kérdésre várt választ: a köztársasági elnök sérthetlenségére vonatkozó alkotmányi tétel kényszerítő szükségességgel írja-e elő az elnök megsértésének bűncselekménnyé nyilvánítását?

Az Alkotmánybíróság egy 1991-ben hozott határozatában leszögezte: a törvényhozó döntésére tartozik,

hogy a köztársasági elnök büntetőjogi védelmét kiterjeszti-e az elnök becsületére, hírnevére. Ha azonban a törvényhozó úgy döntene, hogy az elnök becsületének és méltóságának fokozott védelmét állapítja meg, az Alkotmánybíróság felhívja a figyelmet arra, hogy ennek során a szabad véleménynyilvánításhoz való alkotmányos jog lényeges tartalmát nem korlátozhatja. Mert ha fontos érdek fűződik is ahhoz, hogy az állam legjelentősebb vezetőit és rajtuk keresztül funkciójukat tisztelet és becsület övezzék, ennél is nyomósabb érvek szólnak amellett, hogy a közhivatalt és politikai tisztséget betöltők ténykedése és személye mindenkor nyilvános bírálat tárgya lehessen.¹³

Végül is a törvényhozó e dilemmát úgy oldotta meg, hogy nem alkotott ugyan új önálló büntetőjogi tényállást a köztársasági elnök becsületének védelmére, ugyanakkor 1993 tavaszán – a hatóság és hivatalos személy megsértése tényállásának szigorításakor – a hivatalos személyek körét kibővítette a köztársasági elnökkel és a miniszterelnökkel. Ugyanakkor szinte az egész államapparátus a „sérthetetlen” személyi körbe került: a politikai államtitkárok, az alkotmánybírák, az ombudsmanok, közjegyzők, sőt az Alkotmánybíróság, az Állami Számvevőszék, a Köztársasági Elnöki Hivatal, az Országgyűlés Hivatala érdemi munkatársai is.

A 36/1994. (VI. 24.) AB határozattal azután az Alkotmánybíróság azonnali hatállyal megsemmisítette a Büntető Törvénykönyv „hatóság vagy hivatalos személy megsértése” elnevezésű tényállását. Ez volt az a rendelkezés, amelynek alapján a bíróságok minisztereket bíráló politikusokat, illetve társadalomtudósokat marasztaltak el. Az alkotmánybírák 1994-ben született döntése értelmében jóllehet elvileg nem ellentétes az alkotmánnyal a hatóság vagy a hivatalos személyek becsületének vagy jó hírnevének büntetőjogi védelme, a közhatalmat gyakorló személyekkel, valamint a közszereplő politikusokkal kapcsolatos véleménynyilvánításban azonban messzebb lehet elmenni, mint más személyek esetében. Márpedig a magyar Btk. a közszereplőket szigorúbb szabályokkal védte a sértő szavaktól. E rendelkezés megsemmisítésével a hivatalos személyek becsületének védelme is a Btk. mindenkire vonatkozó becsületsértési és rágalmozási tényállásai alapján történhet. Az Alkotmánybíróság azonban a jogot alkalmazó bíróságok számára több útbaigazítást is megfogalmazott. Az egyik szerint a véleményszabadság által védett, így nem büntethető véleménynyilvánítás köre a hivatalos személyek tekintetében tágabb kell legyen, mint más személyeknél. Az alkotmánybírák másik elvi tétele teljes mértékben tiltja az értékítéletet kifejező véleménynyilvánítás büntetését, bármennyire sértse is az a bírált hivatalos személy becsületét. A becsület

csorbítására alkalmas tényállítások büntetése pedig csak akkor tekinthető alkotmányosnak, ha a tényt állító személy tudta, hogy közlése lényegét tekintve valótlan vagy azért nem tudott annak valótlanságáról, mert pl. az újságírói hivatása alapján tőle elvárható figyelmet elmulasztotta.

Az Alkotmánybíróságnak ez a döntése úgyszólván szabad kezet adott nemcsak a bátor véleményt mondó publicisztika, hanem a tényfeltáró újságírás számára, még azokra az esetekre is, ha a közügyekben feltárt tények sértenék a közhatalom gyakorlóinak a becsületét. Sőt, az sem lehet ezentúl büntetés alapja, ha a vizsgálat eredménye nem állja ki az igazság próbáját, hiszen ha örökösen a büntetőjog Damoklesz kardja függene minden vizslató újságíró feje fölött, az ellehetetlenítené a közügyek vitatását. Tudatosan, illetve az újságírói hivatás elemi szabályait figyelmen kívül hagyva súlyosan gondatlanul valótlan állítani viszont nem lehet. Ezt a természetes erkölcsi maximumát azonban már Deák Ferenc is megfogalmazta, midőn a sajtótörvény egyetlen szükséges passzusaként a hazudni tilos parancsát jelölte meg.

Az alkotmánybírósági döntést követően látványosan megcsappant a közjogi méltóságok által kezdeményezett büntetőügyek száma. Ennek magyarázata, hogy ha egy állami vezető tisztségviselő immár nem számíthat arra, hogy a felettese eljárást indít becsülete védelmében, hanem magának kell feljelentést tennie, akkor nyilván jobban meggondolja, vállalja-e a sikertelenség kockázatát. Az egyébként is kisebb számú magánindítvány 1994 után inkább ún. közszereplőktől érkezett, akik nem tartoztak a határon kívül helyezett törvényi rendelkezés hivatalos személy kategóriája alá, de akik politikusi vagy egyéb, a nyilvánosság előtt zajló munkájuk során résztvevői a közéletnek. De az ilyen magánvadás ügyek számának fokozatos csökkenéséhez hozzájárult a bírói gyakorlat változása is. A becsületsértési, rágalalmazási és kegyeletsértési esetek tekintélyes részében a véleménynyilvánítás szabadságára hivatkozó felmentés születik.¹⁴ Más kérdés, hogy a büntetőjogi ítéletkezés liberalizálódásával párhuzamosan megfigyelhető a polgári jogi személyiségi jogi és sajtó-helyreigazítási gyakorlat szigorodása a közszereplők védelmében.¹⁵

Ami az 1994-es alkotmánybírósági határozat alapjául szolgáló mintát illeti, arra egyfelől mindenképpen az amerikai Legfelső Bíróság 1964-ben született híres ítélete szolgált a *New York Times v. Sullivan*-ügyben. Az ítéletet fogalmazó William Brennan bíró a következőképpen írta le az ügy bíróság általi, újnak mondható megközelítését: „A kérdés megítélésében abból kell kiindulni, hogy ebben az országban mély nemzeti elkötelezettség fűződik ahhoz, hogy

közügyekben a vitának szabadnak, elevennek és nyitottnak kell lennie.”¹⁶ Az ítélet lényege, hogy egy magát demokratikusnak valló kormányzat nem büntetheti meg bírálóit még magánszemélyek sérelme címén sem. A közügyek szabad vitatásához fűződő érdek azt követeli meg, hogy a közlés teljes alkotmányos védelmet élvezzen, vagyis „elfojtására nem jogosít fel sem ténybeli hiba, sem sértő tartalom, sem a kettő keveréke.” Az azóta New York Times-szabály néven polgárjogot nyert tétel „tiltja kártérítés megítélését köztisztviselő hivatalos tevékenységére vonatkozó rágalmozó állításért, kivéve, ha a panaszos bebizonyítja, hogy azt rosszindulattal közölték, azaz annak tudatában, hogy az állítás valótlan, illetve gondatlanul figyelmen kívül hagyták annak igazságát vagy hamisságát.” Brennan szerint ugyanis: „a hibás állítás elkerülhetetlen egy vitában [...] és azt védelemben kell részesítenünk, különben megfojtjuk a kifejezés szabadságát. [...] Egy szabály, amely arra kényszeríti a hivatalos magatartás bírálóját, hogy szavatolja minden egyes ténybeli kijelentésének igazságát – és tegye ezt lényegében korlátlan összegű rágalmozási ítéletek büntetésének terhe mellett – öncenzúrához’ vezet.” A bíróság három tagja – Black, Douglas és Goldberg – még tovább kívánt menni, és a sajtó védelmét abszolúttá akarta tenni a közhivatalnokok becsületének sérelmei esetén. Vagyis ők akkor sem engedték volna meg a perlést a hivatalnoknak, ha bizonyítani tudja a tényleges rosszindulatot. Black bíró egy két évvel későbbi különvéleményében megismételte azt az álláspontját, hogy közügyekben a szólás szabadsága feltétlen.¹⁷

A magyar alkotmánybírák által követett másik minta az Emberi Jogok Európai Bíróságának következetes gyakorlata, melynek legfontosabb döntéseire hivatkozik is a határozat indokolása. A legismertebb ezek közül az 1986-ban eldöntött *Lingens v. Austria*-eset. Lingens, a Profil című osztrák magazin főszerkesztője két bíráló cikket közölt az akkori osztrák kancellárról, szemére hányva, hogy a holokauszt túlélőjéhez „méltatlan”, „elfogadhatatlan” és „erkölcstelen” módon koalíciós tárgyalásokat folytatott egy egykori náciival.

Az ausztriai elmarasztalás után az újságíró a strasbourgi fórumokhoz fordult, ahol az osztrák kormány képviselője arra hivatkozott, hogy az újságcikkek Kreiskyt magánemberi mivoltában sértették, amennyiben nem tartották tiszteletben magánéletét, amit pedig az Európai Egyezmény 8. cikke is megkövetel. A Bíróság ítéletében elismerte ugyan a magán- és közügyek dichotómiáját, de az adott esetet nem minősítette magánügynek. Sőt általánosságban kimondta a testület, hogy egy politikus az őt politikusi minőségében ért kritikákat nem háríthatja el magán-

életére hivatkozással. A strasbourgi bírák szerint az újságíróra a bécsi bíróság által kiszabott büntetés a cenzúra egy formája volt, amely arra irányult, hogy a jövőben hasonló kritika ne hangozzék el. Amikor pedig az osztrák bíróság a valóság bizonyítását rendelte el Lingens kijelentéseivel kapcsolatban, megoldhatatlan feladat elé állította a vádlottat, hiszen értékítéletek valóságát lehetetlen bizonyítani. A Bíróság ítélete tehát megállapította, hogy az adott esetben sem a jóhírnév védelme, sem a kijelentés megütöztetést keltő, esetleg sokkoló jellege nem tette szükségessé a véleménynyilvánítás korlátozását, vagyis az osztrák bírósági ítélet megsértette az Egyezmény 10. cikkét. Ezért Ausztriát közel 300 ezer schilling kártérítés megfizetésére kötelezték. A határozat ezenkívül elvi érveléssel leszögezi, hogy értékítéletek nem lehetnek a valóság bizonyításának tárgyai.¹⁸

A magyar Alkotmánybíróság 1994-es határozata tehát az amerikai Legfelső Bíróság joggyakorlata mellett követi a strasbourgit is abban, hogy a politikusok esetében a megengedhető kritika küszöbe alacsonyabb, mint magánszemélyeknél, hiszen jóhíruk védelme egyensúlyban kell legyen a közügyek szabad megvitatásához fűződő érdekekkel. A kormányzat egészenél vagy közjogi testületek bírálata esetében pedig még nagyobb tolerancia szükséges.

MÓDOSULÁSOK A „NÉMETH-KORSZAKBAN”

A rémhírterjesztés alkotmányellenessége

A két izgatási és a hivatalos személy megsértésének alkotmányellenességét kimondó határozatban képviselt álláspont tükröződik az idei nyárelőn született három döntés közül abban, amely alkotmány sértőnek minősíti és megsemmisíti a Btk. 270. §-ában foglalt rémhírterjesztés vétségét, mivel az „szükségtelenül és aránytalanul korlátozza az alkotmány 61. § (1) és (2) bekezdésében biztosított szabad véleménynyilvánításhoz való jogot és a sajtószabadságot, nem felel meg az alkotmány 2. § (1) bekezdéséből, illetve a 8. § (1) és (2) bekezdéséből levezethető követelményeknek”. Az ítélet indokolása külön is hangsúlyozza, hogy „a rémhírterjesztés alkotmányosságának megítélésékor az Alkotmánybíróság ugyanazt a ‘szükségességi tesztet’ alkalmazta, amelyet a közösség elleni izgatás (ABH 1992, 164, 172, ABH 1999, 112), illetve a hatóság vagy hivatalos személy megsértése (ABH 1994, 219, 228) esetében.”

Még az is a hasonlóságok közé tartozik, hogy az Alkotmánybíróság, miként az izgatásnál, a rémhírterjesztés esetében is csak az enyhébb alakzatot („aki

nagy nyilvánosság előtt olyan valótlan tény – vagy való tény oly módon elferdítve – állít vagy híresztel, amely alkalmas a köznyugalom megzavarására”) mondta alkotmányellenesnek, a 270. § (2) bekezdésében foglalt súlyosabbat, a közveszély színhelyén vagy háború idején elkövetettet pedig csak azért semmisítette meg, mert az önmagában nem lett volna alkalmazható. Miután az indokolás megállapítja, hogy a rémhírterjesztés bűncselekménnyé nyilvánításával a törvényhozó éppúgy a köznyugalmat, mint társadalmi érdeket kívánta elsődlegesen védeni, miként a közösség elleni izgatás „gyalázkodási” alakzatának kriminalizálásával, idézi a bíróságnak a köznyugalom védelmében lehetséges büntetőjogi korlátozások alkotmányosságáról 1992-ben mondott szavait: „A vélemény szabadságával szemben mérlegelendő korlátozó törvénynek nagyobb a súlya, ha közvetlenül másik alanyi alapjog érvényesítésére és védelmére szolgál, kisebb, ha ilyen jogokat csakis mögöttesen, valamely ‘intézmény’ közvetítésével véd, s legkisebb, ha csupán valamely elvont érték önmagában a tárgy (pl. a köznyugalom). (ABH 1992, 167, 178).” A mostani indokolás felidézti a nyolc évvel ezelőtti érvelésből azt is, hogy a „gyalázkodás” – csakúgy, mint a rémhírterjesztés – a köznyugalom önmagában véve, elvontan védi, akkor is, ha a sértő kifejezés a körülmények folytán nem járt annak veszélyével sem, hogy egyéni jogokon sérelem esne (*clear and present danger* hiánya), valamint, hogy a köznyugalom maga sem független a véleményszabadság helyzetétől, a szükségtelen és aránytalanul szigorú korlátozás a társadalom nyitottsága ellen hat. Az Alkotmánybíróság végkövetkeztetése tehát: „a törvényalkotó a rémhírterjesztés büntetendővé nyilvánításával szükségtelenül és aránytalanul, azaz az alkotmány 8. §-ának (1) és (2) bekezdésében foglaltakat megsértve korlátozta a véleménynyilvánítási és sajtószabadságnak az alkotmány 61. § (1) és (2) bekezdésében biztosított jogát.”

Külön érdekessége az indokolásnak, hogy az alkotmánybírák a tényállás megfogalmazását ellentétesnek ítélték az alkotmány 2. § (1) bekezdésében meghatározott jogállamiságból az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata szerint levezetett jogbiztonság követelményével is. Az érvelés szerint a jogbiztonság szempontjából aggályos határozatlanság a köznyugalom megzavarására alkalmasság megítélésében jelentkezik, tekintve, hogy „a köznyugalom maga is bizonytalan és értelmezést igénylő társadalmi jelenség”. Mindennek – mint látni fogjuk – a másik két friss alkotmánybírói döntés érvrendszere szempontjából van jelentősége.

A határozathoz az a Strausz János alkotmánybíró írt különvéleményt, aki az 1999-es izgatási határozat és a mostani két másik döntés előadó bírja volt. Strausz

érvelésének kiinduló pontja az, hogy a rémhírterjesztéssel a törvényhozó olyan magatartások megbüntetését rendeli el, amelyek nem tartoznak a véleménynyilvánítás alkotmányos alapjoga körébe: „az alapjogként definiált véleménynyilvánítási és sajtószabadság nem foglalja magában a tudatos valótlanosságok, ferdítések, torzítások, manipulációk közlésének és hirdetésének szabadságát”. Ez a felfogás, mely tartalma szerint ítéli meg a védett szólások körét, értelemszerűen ellentétes az 1992-es igazgatási határozatnak azzal az alaptételével, miszerint a véleményt annak érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül illeti védelem. De erre mondhatnánk, hogy Strausz bíró akkor még nem volt a testület tagja. Csakhogy az érvelés, amely lényegében a bírói mérlegelést igénylő szükségességi és arányossági teszt helyett a védett és nem védett beszédek kategorizálásának módszerét¹⁹ alkalmazza, ellentétes a Strausz János előadó bíró által előkészített 1999-es igazgatási határozat metodikájával, hisz ott az Alkotmánybíróság az arányossági tesztet alkalmazva állapította meg a véleményszabadság sérelmét. A különvélemény szerzője szerint „a jogállamiság fogalma természetszerűleg (? – H.G.) magában foglalja azt, hogy az állam köteles és jogosult fenntartani és védeni a jogrendet, a jobbiztonságot, valamint az ezekhez kapcsolódó közrendet és közbiztonságot”. Elfogadva egy pillanatra a jogállamiságnak ezt a sajátos definícióját, az a kérdés merül fel az olvasóban, vajon hol marad itt hely a jogrend alkotmányossági felülvizsgálatának, amelyre Strausz bíró is felesküdt, ha ugyanis az államnak a mindenkori jogrendet kell fenntartania és védenie, akkor mi az alapja a jogrend egyes elemei Alkotmánybíróság általi megkérdőjelezésének.

Azt azonban el kell ismerni, hogy ha a következőkben értékelendő két alkotmánybírói határozat Strausz János által jegyzett többségi indokolását tekintjük, akkor annak szellemiségéhez egyedül Strausz bírónak a rémhírterjesztési döntéssel kapcsolatos különvéleménye következetes.

A szimbolikus beszéd tilalmának alkotmányossága

1. Az Alkotmánybíróság 2000 májusában, alig három héttel az imént elemzett rémhírterjesztési határozatot megelőzően hozott döntése egyhangúlag elutasította azokat az indítványokat, melyek szerint sérti a szabad véleménynyilvánítás alkotmányos jogát a Btk. 269/A. §-ában szabályozott, a nemzeti jelkép megsértése elnevezésű tényállás. A Btk. 1993. tavaszi reformja során született ez az új büncselekmény tulajdonképpen a nemzeti jelképek használatáról korábban elfogadott törvény meglehetősen drasztikus szankciója kívánt lenni. Míg ugyanis a nemzeti jelkép-törvény pusztán

azt az óhajt fejezi ki, hogy a magyar címer és zászló használata során őrizzék meg azok tekintélyét, addig az ultima ratio-ként alkalmazott büntetőjogi szabály egy évig terjedhető szabadságvesztéssel fenyegeti azt, aki nagy nyilvánosság előtt a Magyar Köztársaság himnuszát, zászlaját vagy címerét sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ, vagy más ilyen cselekményt követ el. Mint látható, a tényállás megfogalmazása szerint ugyanazt az elkövetési magatartást szankcionálja a nemzeti szimbólumok vonatkozásában, amit az 1992-ben az Alkotmánybíróság által megsemmisített gyalázkodási tényállás tilalmazott a magyar nemzettel, valamely nemzetiséggel, néppel, felekezettel vagy fajjal szemben.

A határozat indokolásának elején összehasonlító elemzést ad közre egyes európai országok e tárgykörrel kapcsolatos alkotmányjogi és büntetőjogi szabályozásáról, az idevonatkozó nemzetközi egyezményekről és az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatáról. Az összehasonlítás meglehetősen tendenciózusan, kizárólag az elutasító döntést alátámasztani látszó példákat sorolja fel, azokat is egyoldalúan. Talán nem csoda, hogy a szöveg egyáltalán nem foglalkozik az amerikai alkotmányos szabályozással és gyakorlattal, hiszen az homlokegyenest ellentétes következtetésekre vezetne volna a bírakat. Persze az „Amerika túl messze van” esetleges érve furcsa annak ismeretében, hogy az 1992-es igazgatási határozat, de ennek nyomán a 2000. júniusi rémhírterjesztési döntés indokolása is épített a *clear and present danger* amerikai tesztjére.

Mindenesetre érdemes röviden felidézni az amerikai Legfelső Bíróság két legfontosabb „zászlóégetési” döntését.²⁰ Az első ügy lényege, hogy 1984 augusztusában a Republikánus Párt Dallasban rendezett konvencióján egy brooklyni fiatalember Reagan újrjelölése elleni tiltakozásul az „Amerika, te vörös, fehér és kék, mi köpünk rád” rigmus kántálása közepette elégette az Egyesült Államok nemzeti zászlaját. A zászlóégető ellen egy Texas állambeli törvény alapján emeltek vádat, amely tiltotta szimbólumok – köztük a nemzeti zászló – nyilvános megszenesztelenítését, mert sérthette a közönséget. Az eset kapcsán több tanú azt vallotta, hogy őket valóban sértette az égő zászló látványa. Az elsőfokú dallasi bíróság – jóllehet Johnson tettét szimbolikus beszédnek (*symbolic speech*) minősítette, amely az állandó bírósági joggyakorlatban az 1. kiegészítés alapján történő alapos vizsgálatot (*strict scrutiny*) igényel – mégis az azt büntetni rendelő törvényt fenntartandónak ítélte, mondván, hogy a közbéke és a zászló mint a nemzeti egység jelképének védelme, ezt igényli. Texas állam fellebbezési bírósága ezzel szemben úgy foglalt állást, hogy a törvény sérti a vádlottnak az 1. kiegészí-

tésben foglalt kifejezési szabadsághoz fűződő jogait, mert túl „széles”, és nem adekvát eszköze a szimbólumok védelmének.

A Supreme Court – szűk, 5:4-es többséggel – a zászlóégetést a szabad kifejezés joga által védettnek minősítette. Az indokolás szerint Johnson megbüntetése több okból is ellentétes az 1. kiegészítéssel. Egyrészt, mert a tüntető magatartása egy kommunikációs folyamat része volt. Másrészt a társadalmi béke megőrzésének állami érdekére nem lehetett hivatkozni, hiszen a zászlóégetés nem fenyegetett béketöréssel, vagyis az nem volt *támadó* megnyilvánulásnak („*fighting words*”) minősíthető. Ilyen körülmények között – így a többségi érvelés – a zászló mint nemzeti szimbólum védelmének érdeke sem igazolja a büntetést, mert az ilyen korlátozás a kifejezés tartalmán alapszik (*content-based*). Erre utalt az ominózus törvénynek az a rendelkezése, mely szerint a büntethetőség feltétele, hogy a tett „súlyosan megbántson” (*seriously offend*) másokat. Márpedig a többségi vélemény szerint: „A szólásszabadság mindenekelőtt azt jelenti, hogy a hatóság nincs felhatalmazva arra, hogy a kifejezést mondanivalója, eszméi, témája vagy tartalma alapján korlátozza.”²¹ A Legfelsőbb Bíróság joggyakorlata szerint ugyanis egy tartalom alapuló tiltás mindaddig alkotmányos, amíg a kormányzat nem tudja bizonyítani, hogy az „szükséges egy kényszerítő állami érdek szolgálatára és szűkre szabott cél megvalósítására.”²² Vagyis a kormányzatot nem jogosítja fel a tiltásra az a tény, hogy egy véleményt a társadalom sértőnek vagy ellenszenvesnek tart. A bíróság megállapította, hogy a zászló sérthetlensége nem minden körülmények között érvényesítendő érdek. Ezért bár az államnak legitim érdeke fűződik a nemzeti szimbólumok védelméhez, de nem azon az áron, hogy ennek érdekében megtiltja a zászló elégetését mint a politikai véleménynyilvánítás egyik megnyilvánulását.

Az ítéletre való gyors reakcióként a kongresszus még 1989-ben elfogadta a zászló védelméről szóló törvényt (*Flag Protection Act*). Miután azonban a Johnson-döntésben a Legfelsőbb Bíróság a zászló megszenteltségének a szemlélők érzékenységére tekintettel történő büntetését alkotmányellenesnek nyilvánította, a védelem más módját kellett választani. Az elnök – aki nagy súlyt helyezett a nemzeti lobogóval kapcsolatos tiszteletlenségek megtorlására – úgy vélte, hogy a problémát csak az alkotmány módosításával lehet megoldani. A kongresszusi többség azonban nem osztotta az elnök véleményét, és az új törvény büntető rendelkezéseit a „zászló fizikai integritása” (*physical integrity of the flag*) elleni támadás ártalmas voltára építette: „aki tudatosan megcsonkítja, elcsúfítja, fizikailag bemocskolja, elégeti vagy megta-

possa az Egyesült Államok bármely zászlaját, e rendelkezés alapján megbírságotlatható vagy egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető.” A törvény aláírás nélkül lépett hatályba, miután az elnök attól tartott, hogy ez a szabályozás sem fogja kiállni a legfelsőbb bírósági próbát.

Röviddel a törvény hatálybalépése után újabb zászlóégetésekre került sor Washingtonban a Capitolium épülete közelében és Seattle-ben, egy postahivatal előtt. Az utóbbi esetben az elégetett zászló a Posta Szolgálat tulajdonát képezte, ezért külön vád tárgya volt az Egyesült Államok tulajdonának szándékos megkárosítása. A fő vádpont azonban mindkét ügyben az 1989-es törvény szerinti zászlóégetés volt, amely független a lobogó tulajdoni viszonyaitól. A Legfelsőbb Bíróságnak ugyanaz a többsége, amely a Johnson-ügyben a zászlóégetést a véleménynyilvánítás megengedhető formájának minősítette, úgy döntött, hogy nincs lényeges különbség az új törvény és a már alkotmányellenesnek ítélt texasi között. Az indokolás kulcsmondata is megegyezik a texasi eset kapcsán alkalmazottal: „[A] kormányzat nem tilthatja meg egy vélemény kifejezését, pusztán azon az alapon, hogy azt a társadalom sértőnek vagy ellenszenvesnek találja.”²³ A két indokolás különbségei a két törvényi indokolás eltérő jellegére vezethetők vissza. A texasi a másokkal szembeni sértés tilalmának alapján állt, így a Johnson-ügyben, mint láttuk, azt kellett igazolni, hogy a zászlóégetés közönségében előidézett reakciók nem indokolták a korlátozást. A szövetségi törvény a zászló sérthetlenségével magyarázta a szabályozást, ezért az Eichmann-ügyben az volt a bizonyítás tárgya, hogy ez nem kényszerítő állami érdek a kifejezés szabadságának korlátozására.

A magyar alkotmánybírák által vizsgált európai szabályozások vizsgálata enyhén szólva félrevezető például a rendes bírói ítélezési praxis, vagy a törvények alkotmányos érvényesülését konkrét esetek kapcsán vizsgáló alkotmánybírói gyakorlat ismertetése nélkül.²⁴ A hivatkozott német büntető törvénykönyv valóban büntetéssel fenyegeti az állam és szimbólumai (a zászló, a címer, a himnusz) hitelének rontását. Ilyen cselekménynek minősül az NSZK alkotmányos rendjének gyalázása, a nyilvánosan elhelyezett szimbólumok eltávolítása, megkárosítása, használhatatlanná vagy felismerhetetlenné tétele, vagy azon gyalázó garázdaság elkövetése. Súlyosabb büntetést helyez kilátásba a törvény, ha a tettes tettével szándékosan az NSZK léte vagy alkotmányos alapelvei ellen foglalt állást. A bírói gyakorlat szerint általában nem minősül gyalázkodásnak a mégoly kemény politikai kritika sem az NSZK társadalmi állapotairól, akkor sem, ha azt a bíróság egyébként nem ítéli jogosnak vagy szakszerűnek.

A Szövetségi Alkotmánybíróság 1990-ben egy-egy döntésében foglalkozott a zászló, illetve a himnusz hitelrontása és a művészi kifejezés szabadsága viszonyának kérdésével. Az egyik ügy panaszosai 1981 és 1982-ben forgalmazták a „*Laß mich bloß in Frieden!*“ (Hagyjatok már békén!) című karikatúrákkal és kollázsokkal színesített antimilitarista próza- és vers-összeállítást. A könyvecske elülső borítólapja egy katonát ábrázol halálfejjel, rohamsisakban. A hátsó borítón két fotóból összeállított kollázs látható; ez képezte a büntetőeljárás alapját. A kép alsó fele fekete-fehér felvétel az NSZK hadserege, a Bundeswehr fogadalomtételi ünnepségéről, ahol katonák kibontva tartanak egy zászlót. A kép háttérben egy kaszárnyaépület ismerhető fel, amely előtt zászlóval feldíszített szónoki emelvény áll, előtte még egy katonával. A kaszárnya és az emelvény között egy zászlórúd. A kaszárnyaépület feletti égbolt képezi annak a színes képnek a háttérét, ami a kollázs felső részét alkotja. A felső kép egy ingbe és nadrágba öltöztetett férfi torzót ábrázol, térdtől csípőig, amely óriásként magasodik a kaszárnyaépület mögött. A nyitott nadrágníllást a férfi vizelőtartású jobb keze fedi. A kéz mögött egy sárga húgysugár tűnik elő, amely a fotómontázs alsó képén kifeszített zászlóra irányul. A zászló alatt, a földön sárga húgytöcsa látható. Az elsőfokú bíróság a könyv hátlapját a nemzeti színek és az NSZK zászlaja hitelének rontásaként értékelte, mondván, hogy a zászló levizelése közmegvetésnek teszi azt ki. Ezért a könyvkiadó vezetőjét a bíróság pénzbüntetésre ítélte. A másodfokú bíróság a fellebbezést elutasította.

A Szövetségi Alkotmánybíróság döntésében úgy foglalt állást, hogy az ítéletek sértik a szerző művészetéhez való alkotmányos jogát, és ezért azokat hatályon kívül helyezte.²⁵ Az indokolásban az alkotmánybírák megállapították, hogy az inkriminált képek kielégítik azokat a követelményeket, amelyeket a művészeti tevékenységgel szemben támasztani lehet. Vonatkozik ez a „nyereményrejtvény” keretében felhasznált kollázsra is, ahol a fotók egy, az állami intézkedések ellen irányuló szatíra részei. A művészet ugyanis – így a karlsruhei bírák – nincs alávetve egy állami stílus- vagy színvonal-ellenőrzésnek. Az a tény pedig, hogy a művész alkotásával egy meghatározott véleményt kíván közvetíteni, nem vonja ki a produktumot az alkotmányos védelem alól. Egy véleményt ugyanis – ahogyan az az alkalmazott művészet esetében szokásos – nagyon is lehetséges művészi formában kifejezni. A mérvadó alapjog ilyenkor a művészet szabadsága, mint a véleményszabadsághoz képest speciális szabály.²⁶ Bár a Grundgesetz szövege a művészetéhez való jogot fenntartás nélkül biztosítja, ez a körülmény a Szövetségi Alkotmánybíróság szerint nem zárja ki eleve egy művész meg-

büntetését az állami szimbólumok hitelének rontása címén. A művészet szabadsága mint *lex specialis* és más alkotmányosan védett jogi értékek konfliktusa-it az eset mérlegelése alapján kell megoldani. A szimbólumvédelem semmiképpen sem vezethet az állam immunitásához a kritikával, sőt az esetleges elutasítással szemben. Az állam az adott esetben annyiban volt célpontja a művész támadásának, amennyiben felelős a katonai szolgálat intézményéért, és annak a szimbólumok használata által különleges legitimitációt biztosít.

Egy Nürnbergben megjelenő városi újság egyik 1986. augusztusi száma cikket közölt az NSZK himnuszaként ismert *Deutschlandlied*-ről, melyben szatirikus tartalmi magyarázatokat és felhasználási lehetőségeket fűzött ahhoz. Az elsőfokú bíróság lefoglaltatta a lapszám példányait, mire a felelős szerkesztő „sajtónyilatkozatot” nyomtattatott, amit kirakatott a város könyvesboltjaiban. A bíróság a szerkesztőt az állami szimbólum hitelét rontó kétszeri cselekményért 4 hónap szabadságvesztésre ítélte. A másodfokú bíróság megalapozatlanság címén elutasította a fellebbezési kérelmet. Az ítéletek indokolása szerint a „*Deutschlandlied*’ 86” című cikk tudatosan azt a benyomást kelti, hogy az NSZK lényegi sajátossága az államhatalom brutális gyakorlása, a betegség és a primitív szexualitás. Az alkotmánybírósági döntés megállapítja, hogy az ítéletek sértik a szerkesztőnek az alaptörvényben garantált jogát a művészet szabadságához, hiszen – a bírósági értékeléssel szemben – a himnusz átköltése művészi tevékenységnek minősül az alapjog értelmében.²⁷

Nem kevésbé egyoldalú és félrevezető a magyar Alkotmánybíróság indokolásának az a része, amely a strasbourgi Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatára hivatkozik: „A Bíróság az utóbbi években szükség-szerűnek minősítette a véleménynyilvánítási szabadságnak olyan törvényi korlátozását, amelynek meghozatalával mások vallási meggyőződésének, vallási érzéseinek védelmét kívánták biztosítani a sértő, megbotránkozást keltő magatartással szemben, így a Bíróság ezt a korlátozást az Egyezmény 9. cikke 1. bekezdés szerinti gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság, illetve 10. cikke 2. bekezdésében megfogalmazott ‘mások jogai védelme’ céljából történő korlátozásként értékelte. (*Otto-Preminger-Institut kontra Ausztria*-ítélet, 1994. szeptember 20, Series A no. 295-A, p. 14, §48, *Wingrove kontra Egyesült Királyság*-ítélet, 1996. október 22., no. 19/1995/525/611, §48).” A Bíróság említett két döntése valóban kissé szigorúan korlátozta az Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. cikkében garantált véleményszabadságot az Egyezmény 9. cikkében foglalt vallásszabadság érvényesülése érdekében.²⁸ Csakhogy a nemzeti jelkép megsértésére

vonatkozó magyar szabályozás esetében szó sincs a véleményszabadság és a vallásszabadság kollíziójáról, ezért a magyar bírák nyilvánvaló csúsztatáshoz folyamodnak annak érdekében, hogy a strasbourgi Bírósággal legitimálják álláspontjukat: „A Bíróság fentiekben megjelölt határozatai a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozására a mások jogainak védelmében a vallási meggyőződéssel, vallási érzéssel kapcsolatban ismerték el törvényes célként. A vallási meggyőződéshez, érzéshez hasonlóan védelmet érdemel azonban valamely államhoz tartozással kapcsolatos meggyőződés, érzés is, a független állam jelképeit sértő vagy lealacsonyító kifejezések használata vagy más ilyen cselekmények elkövetése esetén.” Ez utóbbi természetesen az Európai Emberi Jogi Bíróság egyetlen döntésében sem található, mert az „államhoz tartozással kapcsolatos meggyőződés, érzés” nem hozható összefüggésbe az Egyezményben foglalt védett jogok egyikével sem.

Harmathy Attila párhuzamos indokolásában még a többségi döntésnél is tovább megy a magyar alkotmánybírói gyakorlatban példa nélkül álló analogikus értelmezésével, mondván, hogy a vallási érzéshez hasonló az embereknek az az érzése, amely valamely országhoz, hazához tartozásban fejeződik ki. Sőt véleményének egy későbbi pontját, az országhoz tartozásnak ezt az érzését, amelyről elismeri ugyan, hogy nem jelenik meg nevesített jogként, mégis – a vallásszabadsághoz, a lelkiismereti szabadsághoz való joghoz hasonlóan – teljesen egyedülállóan az emberi méltósághoz való jog részeként fogja fel. A többséggel és Harmathyval ellentétesen viszont Németh János, az Alkotmánybíróság jelenlegi elnöke a maga párhuzamos indokolásában nem ért egyet azzal az érveléssel, „amely szerint a nemzeti jelképek büntetőjogi védelmét az is indokolja, hogy a valamely államhoz tartozással kapcsolatos meggyőződés és érzés a vallási meggyőződéshez, érzéshez hasonló védelmet érdemel.”

Egy további érvelést is használnak a magyar alkotmánybírók döntésük Strasbourg-konformitásának igazolására, nevezetesen azt, hogy „a Bíróság több ítéletében is kifejezésre juttatta, hogy a totalitárius államberendezkedésből a demokratikus társadalomba való átmenet időszakában, a demokratikus intézmények teljes megszilárdulásáig hely lehet bizonyos jogok korlátozásának olyankor is, amikor az egy töretlen demokratikus fejlődésen keresztülment ország esetében indokolatlan volna”. Ezt az érvelést valóban alkalmazták a strasbourgi bírák, például az *Rekvényi kontra Magyarország*-ügyben, éppenséggel a véleményszabadság korlátozásának igazolására, csak hogy nem az államhoz tartozással kapcsolatos meggyőződés érvényesülése, hanem a fegyveres testületek kívánatos függetlenség-

gének egyébként szintén vitatható értékére hivatkozással.²⁹ További problémája ennek a strasbourgi hivatkozásnak, hogy az ellentétes a magyar alkotmánybíróknak az 1992-es izgatási döntésben kifejtett álláspontjával. Akkor az alkotmánybírók úgy ítélték meg, hogy „büntetőjogi büntetésekkel [...] nem a közvéleményt és a politikai stílust kell formálni – ez paternalista hozzáállás –, hanem más jogok védelmében az elkerülhetetlenül szükséges esetekben szankcionálni.” Ennek ellenére párhuzamos indokolásának egy másik részében Németh János éppen ezt tekinti a vizsgált rendelkezés alkotmányossága mellett szóló elsődleges, legfontosabb indoknak.

A határozat indokolásának legcinikusabb része a IV. fejezet, ahol az alkotmánybírók megkísérik a lehetetlent: bebizonyítani, hogy ezúttal is az 1992-es izgatási határozat tesztjét alkalmazták. Ehhez előjáróban felidéznek elődeiknek azt a már említett, nyolc évvel ezelőtti megállapítását, miszerint a vélemény szabadságát korlátozó törvényeknek kisebb a súlya, ha másik alanyi alapjogokat csak mögöttesen, valamely ‘intézmény’ közvetítésével védenek, a legkisebb pedig akkor, ha csupán valamely elvont érték önmagában a tárgya (pl. a köznyugalom). Ezzel egyébként az akkori alkotmánybírók világossá tették, hogy az alapjog-korlátozás általuk alkalmazott tesztje szigorúbb az Európai Emberi Jogi Bírósága által alkalmazottnál. Ez utóbbi ugyanis az Egyezmény 10. cikke 2. bekezdésében felsorolt különböző közérdekű okokra is hivatkozhat, míg a magyar alkotmánybíráskodásban ez már nem elégséges, mióta az alkotmány 8. §-ának (3) bekezdésének 1990-ben történt hatályon kívül helyezésével ezek az okok kikerültek az alaptörvényből, és helyüket a 8. § (2) bekezdésének szabálya váltotta fel az alapvető jogok lényeges tartalma korlátozásának tilalmáról.³⁰

Ezzel mit sem törődve, a mostani indokolás szövege levezeti, hogy jelen ügyben a véleménynyilvánítás szabadsága az alkotmányra közvetlenül visszavezethető más normatív alkotmányos értékekkel ütközik. Vagyis elismeri, hogy a véleménynyilvánítás szabadságával, mint az izgatási döntés szerint a kommunikációs alapjogok egyfajta „anyajogával” szemben jelen esetben nem áll másik alapjog. A határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában Erdei Árpád alkotmánybíró helyesen érzékeli, hogy az 1992-es teszt alkalmazása megköveteli egy másik alkotmányos jog szembeállítását a véleményszabadsággal, ezért úgy érvel: a Btk. 269/A. § alkotmányossága megítélése szempontjából nagyobb jelentőséget kellett volna tulajdonítani a közösség méltóságának. Csakhogy – ahogy arra Kukorelli Istvánnak az önkényuralmi jelképekkel kapcsolatos határozathoz írt különvéleményében helyesen felhívja a figyelmet – az emberi

méltóság alkotmányos védelme az egyéneket és nem a közösségeket illeti.

De akkor mi is van a mérleg másik serpenyőjében az Alkotmánybíróság szerint? Az indokolás értelmében az alkotmány 75. és 76. §-aiban foglalt nemzeti jelképek: a Magyar Köztársaság himnusza, zászlaja és címere, amelyek az alkotmánybírák értelmezése szerint „a nemzeti érzés, a nemzethez tartozás kinyilvánításának eszközei is”. Ezek – az indokolás szövege szerint – kettős jelentéstartalmú, az állami szuverenitás külső megjelenési formáinak tekinthető és egyzersmind a nemzethez mint közösséghez tartozást kifejező szimbólumok „bizonyos vonatkozásaikban kívül vannak a vélemények alkotmányilag védendő pluralizmusán”. Hogy milyen „vonatkozásaikban”, annak megválaszolásával adósok maradnak az alkotmánybírák. Ehelyett azzal a meglepő magyarázattal élnek, miszerint „ez az elv jelenik meg a nemzet egységét kifejező köztársasági elnök esetében, akinek személye sérthetetlen, és akinek büntetőjogi védelmét külön törvény biztosítja”. Erre az egyébként a magyar jogrendszerben jelenleg nem létező törvényre való utalást a következőképpen indokolja a határozat: „Az alkotmány XIV. fejezetében felsorolt nemzeti jelképek – amelyek alkotmányos intézményként sem tekinthetők közszereplőknek [!?] – a ciklusidőhöz kötött államfőhöz képest még inkább az ország külső és belső integritásának alkotmányos szimbólumai, éppen ezért alkotmányos érvek szólnak büntetőjogi védelmük mellett.” Feltéve, de meg nem engedve ennek az érvelésnek a helyességét, aligha lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy szemben a köztársasági elnök büntetőjogi védelmének (mint láttuk nem teljesített) alkotmányi követelményével, a nemzeti szimbólumokra vonatkozó hasonló előírást nem találhatunk alaptörvényünkben.

Németh János párhuzamos indokolásában helyesen mutat rá arra, hogy a büntetőjogi védelem alkotmányosságára szempontjából nincs jelentősége annak, hogy a jelképeket az alkotmány szabályozza. Azt már e sorok szerzője teszi hozzá ehhez, hogy a többségi érvelés logikáját követve Budapest szidalmazása is alkotmányosan büntethető lenne, hisz az ország fővárosára vonatkozó rendelkezést az alkotmánynak ugyanaz a fejezete tartalmazza.

A határozat indokolása megkísérli magyarázatát adni annak is, miért tér el attól a tesztől, amelyet elődeik a hatóság vagy hivatalos személy megsértése büntetőjogi tényállásának megsemmisítésekor a 36/1994. (VI. 24.) határozatban kidolgoztak a közügyek vitathatóságának alkotmányos követelményéről. A mostani indokolás szerint a véleménynyilvánítás szabadsága csak a bírálat, jellemzés, nézet és kritika szabadságát foglalja magában, a nemzeti jelképek

megsértése esetén pedig a magyar alkotmánybírák álláspontja szerint nem ilyen magatartásról van szó. Ezzel az Alkotmánybíróság lényegében figyelmen kívül hagyja a szimbolikus beszéd (*symbolic speech*) említett amerikai eredetű, de nyugat-európai alkotmánybírók által is alkalmazott doktrínáját, amelynek értelmében az ilyen típusú kifejezési formák az alkotmány által leginkább védett politikai szólás kategóriájába tartoznak.³¹

Egyetlen fenntartást tesz a többségi indoklás ezzel kapcsolatban, nevezetesen, hogy „a nemzeti jelképeket illető negatív tartalmú vélemények, a jelképek történetére, értékére, közjogi jelentőségére vonatkozó tudományos nézetek, művészi kifejezések, illetőleg kritikák hangoztatása, esetleg megváltoztatásukat vagy eltörlésüket célzó javaslatok kifejezésre juttatása, értelemszerűen nem eshet büntetőjogi szankcionálás alá, hanem része a véleménynyilvánítás alkotmányos szabadságának”. Ezzel kapcsolatban két alkotmánybíró, Kukorelli István és Németh János is arra az álláspontra helyezkedett párhuzamos indokolásában, hogy ezt az alkotmányos követelményt – hasonlóan a 36/1994. (VI. 24.) AB határozatban alkalmazott megoldáshoz – helyesebb lett volna a határozat rendelkező részében is megfogalmazni. Kukorelli ugyan úgy érvel, hogy ez a követelmény az indokolás részeként is irányadó a bíróságokra, ennek a véleménynek azonban nincs normatív alapja, és a bírói gyakorlat sem támasztja alá. Véleményem szerint a két alkotmánybíró álláspontja nem következetes. Az általuk említett példában az Alkotmánybíróság is a támadott rendelkezés alkotmányellenességének kimondása és megsemmisítése mellett és nem helyette állapított meg alkotmányos követelményeket. A többségi indokolásban is szereplő fenntartás lényegében azt jelenti, hogy az alkotmánybírák álláspontja szerint a vizsgált norma olyan életviszonyokat is szabályoz, amelyeket alkotmányosan nem tehetne, ezért az túlságosan széles,³² vagy más szóval nem állja ki a magyar Alkotmánybíróság által alkalmazott szükségesség/arányosság próbáját. Márpedig akkor az egyetlen választható megoldás a rendelkezés alkotmányos megsértő voltának megállapítása és megsemmisítése lehetett volna.

2. A nemzeti jelképek megsértésével kapcsolatos döntéssel azonos napon kihirdetett határozatával az Alkotmánybíróság elutasította azokat a hétéves indítványokat is, amelyek az önkényuralmi jelképek használatának a Btk. 269/B. §-ában szabályozott tilalmát támadták. Az Országgyűlés 1993-ban fogadta el a tág értelemben vett kifejezés szabadságát korlátozó ezt a törvényjavaslatot. A tervezet közvetlen előzménye az volt, hogy az 1992. október 23-i hivatalos állami ün-

nepségen néhány száz náci egyenruhás skinhead belefajta a szót a köztársasági elnökbe. Az új bűncselekmény szövege azt fenyegeti büntetéssel, aki horogkeresztet, SS-jelvényt, nyilaskerestet, sarló-kalapácsot, ötágú vörös csillagot vagy ezeket ábázoló jelképeket terjeszt, nagy nyilvánosság előtt használ, közszemlére tesz.

E tényállás alapján emeltek vádat a Marxim nevű népszerű budai étterem tulajdonosával szemben, aki a szórakozóhely „szellemét” kifejezendő, a homlokzaton és helyiségben több vörös csillagot is elhelyezett nagy számú hazai és külföldi „nosztalgiazni vágyó” látogatót vonzva. Az első eljárásban az elsőfokú bíróság társadalomra veszélyesség hiányában felmentette a tulajdonost a vád alól. A másodfok – eljárási okból – visszaadta az ügyet az első fokon eljáró bíróságnak, amely évekig azért nem hozott újabb döntést, mert várta az Alkotmánybíróság állásfoglalását a törvényi tényállás alkotmányosságáról. 1998-ban azonban a bíróság már nem győzte kívárni az alkotmánybírák határozatát, és meghozta felmentő ítéletét, amelyet azután a másodfok 1999-ben helybenhagyott.³³

Az ezúttal is Strausz János alkotmánybíró által megfogalmazott, és a nemzeti jelképeshez sok tekintetben hasonló többségi indokoláshoz ezúttal Kükorelli István különvéleményt fűzött, viszont párhuzamos indokolást egyedül Holló András csatolt, ami arra utal, hogy a többséghez tartozók ezúttal egységesebbek voltak az érvelés elfogadásában. A többségi indokolás viszonylag röviden „elintézi” azt a problémát, vajon felvet-e alkotmányossági aggályt az a körülmény, hogy a támadott passzus egyformán kezeli a különböző önkényuralmi rendszerek jelképeit. Pedig ez a probléma még alkotmányjogászai megközelítésben is bonyolultabb annál, „hogy nem hozható fel alkotmányossági kifogás ezen önkényuralmi rendszerek azonos megítélése és együttes kezelése ellen [...], ezért az Alkotmánybíróság a Btk. vizsgált rendelkezése tekintetében sem lát okot arra, hogy a közvélemény által is egységesen kezelt önkényuralmi rendszerek között bármiféle megkülönböztetést tegyen.” Nyilvánvaló ugyanis, hogy a különböző rezsimet sokféle szempont alapján minősítheti a törvényhozó. Ezek közül az egyik – bár kétségtelenül nagyon fontos – a rendszer következményei, köztük is elsősorban a tömeges emberirtás ténye. Ebben a tekintetben aligha vitatható az azonos szabályozás indokoltsága, függetlenül az áldozatok folyamatosan vitatott pontos számától és egymáshoz viszonyított ará-

nyától. De egy differenciáltabb vizsgálat nem hagyhatná figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy míg a fasiszta rendszerek – beleértve a magyarországi nyilas rémuralmat is –, nem tudtak meglenni a tömeges terror nélkül, addig a kommunista rezsimnek nagy részére – beleértve a magyarországit is – a 20. század 60-as éveitől kezdve egészen a rendszerváltásig (ami az Alkotmánybíróságnak a Zétényi–Takács-féle elévülési törvény kapcsán hozott döntése értelmében a „legalitás alapján ment végbe”³⁴) ez már nem volt jellemző. Ezek a terrormentes évtizedek, a maguk egészen 1989. október 23-áig érvényes jelképeivel, a közvélemény által sem voltak „egységesen kezelve”, és – eltekintve a törvény indokolásának érvelésével – ma sem egyformán „szaggat[na]k fel fájó sebeket”, mint a fasiszta szimbólumok.

Újdonsága a többségi indokolásnak, hogy az alkotmánybírák ezúttal elismerik, hogy a Btk. 269/B. §-ában megjelölt önkényuralmi jelképek terjesztése, nagy nyilvánosság előtti használata, közszemlére tétele a politikai véleménynyilvánítás egyik formája. Ezt követően az indokolás ezúttal is megismételi az 1992-es izgatási határozat érvrendszerét, nevesítve a

közösségek méltóságát és a köznyugalom veszélyeztetését mint a véleményszabadság korlátozásának lehetséges indokait. Ugyancsak ismét hivatkoznak a bírák a strasbourgi Bíróság gyakorlatára, megismételve, hogy az államnak a korlátozás egyezményszerűségének mérlegelése során tekintettel kell lenni az adott történelmi helyzetre, valamint, hogy az Egyezmény 10. cikkének ismételt felhívott 2. bekezdése értelmében egy demokratikus tár-

sadalomban a köznyugalom védelme, az adott történelmi helyzetben „a zavargás megelőzése” érdekében korlátozható a tág értelemben vett véleményszabadság. Az indokolás szerzői ezúttal is elmulasztják hozzátenni, hogy a magyar alkotmány és az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlata ennél szigorúbb következményeket fogalmazott meg.

A 30/1992. (V. 26.) AB határozat említett tesztjében szereplő, a korlátozás alkotmányossága szempontjából legnagyobb súlyt képviselő másik alapjogot ezúttal sem találtak a bírák, így azután kisebb súlyú legitimitációt kellett keresniük. Ezt végül is abban vélték megtalálni, hogy „az alkotmányos értékekkel összeegyeztethetetlen véleménynyilvánítást az alkotmány 61. §-a nem védi”. Ez a megállapítás nyilván nem tart igényt általános érvényre, hisz ebben az esetben például azoknak a politikai szervezeteknek

(társadalmi szervezeteknek, pártoknak, stb.), amelyek az alkotmánnyal nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen – például kommunista, szocialista – ideológiát képviselnek, minden véleménynyilvánításuk büntetőjogi-ülődözhető lenne, jóllehet e szervezetek legalísiman működhetnek a magyar jogrendszer alapján. Ezért azután az alkotmánybírák is specifikálják az alkotmánnyal összeegyeztethetetlen tevékenységet, mégpedig az alkotmány 2. §-ának (3) bekezdésére hivatkozással, melynek értelmében a társadalom egyetlen szervezetének, egyetlen állami szervnek vagy állampolgárnak a tevékenysége sem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására. A hivatkozott alkotmányhely rendelkezése szerint az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és egyben köteles fellépni.

Ugyanakkor a többséget alkotó alkotmánybírák elmulasztják igazolni, hogy a vizsgált büntető törvénykönyvi rendelkezés megvalósítóinak tevékenysége szükségképpen a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetve kizárólagos birtoklására irányul. Ez nyilvánvalóan nem tényállási eleme a Btk. támadott passzusának. Márpedig, ha ez így van, akkor a jelképek pusztá használata is megvalósítja a bűncselekményt, ami – gondoljunk csak a Marxim esetére – aligha felel meg a közvetlen és nyilvánvaló veszély (*clear and present danger*) követelményének, amit mint láttuk, a „gyalázkodás” megsemmisítésekor alkalmazott az Alkotmánybíróság. Ezt a törvényi tényállási elemet nem pótolhatják az alkotmánybírák annak megállapításával, hogy „a múltban sérelmet elszenvedett emberekben és ezek különféle közösségeiben a jelképeknek a Btk. 269/B. §-ában tiltott használata méltán fenyegetettség-érzetet, konkrét tapasztalatokon alapuló félelmet ébreszthet, hiszen a jelképek a totalitárius eszmékhez kapcsolódó embertelenségek megismétlődésének rémét keltik fel.” Ha tehát a felülvizsgálat tárgyát képező alapjog-korlátozás – mint ebben az esetben – nem csak a védeni kívánt alkotmányos értékek veszélyeztetése esetére szól, akkor az nem igazolható, és akkor irreleváns az Alkotmánybíróságnak az az egyébként helytálló megállapítása, mely szerint: „Az erőszak, a gyűlölet, a szembenállás megnyilvánulásaival szemben fel kell lépni.”

Érdekes módon a többségi indokolás szövege egy helyen el is ismeri a veszélyhelyzet hiányát, midőn a következőket mondja: „a Btk. tényállása előkészületjellegű magatartást tilt, az alkotmányos jogállam köznyugalmát védi, a legújabb kori történelem közelmúlt eseményeire figyelemmel”. Ezzel mintegy bevallja az alkotmányos érvelés gyengeségeit, és azok erősítésére bevezeti a több, külön-külön nem igazolt védendő érték „kumulatív hatásának”: „Jóllehet,

hogy [sic!] a törvény által védett értékek – mint a köznyugalom és a demokrácia értékei mellett elkötelezett közösségek méltósága – megsértésének büntetőjogi szankcionálása külön-külön esetleg más alkotmányossági elbírálás, illetve értékelés alá eshetne, mivel azonban az önkényuralmi jelképek használata a két értéket együttesen, egyszerre sérti, egymást felerősítő kumulatív hatásuk jelentkezik, és ehhez kapcsolódik a közvetlen történelmi előzményeknek még ma is érvényesülő hatása.” E meglehetősen furcsa okfejtés szerint az alkotmányos jogok korlátozására felhozható indokok száma mentesíti az Alkotmánybíróságot azok igazolásának kötelezettsége alól.

A határozathoz, mint említettem, egy párhuzamos és egy különvélemény csatlakozik. Holló András párhuzamos indokolásában lényegében a nyilvánvaló és közvetlen veszélyhelyzet alkotmányos követelményként való következő megfogalmazását hiányolja: „A Btk. 269/B. § alkalmazásában – az alkotmány 2. § (1) és (3) bekezdésére figyelemmel – alkotmányos követelmény a véleménynyilvánítás szabadságával való visszaélés vizsgálata. A tiltott jelkép terjesztője, használója, stb. csak akkor büntethető, ha olyan magatartást tanúsít, ami a jelképek által szimbolizált diktatúrák melletti intézményes kiállásnak, propagálásnak minősül, illetve egyéb olyan magatartást tanúsít, amely túlterjeszkedik a szorosan értelmezhető, pusztán személyes véleménykifejezésen.” Holló szerint „ez a megszorító értelmezés teszi a szükségesnek ítélt korlátozást arányossá, ezáltal a Btk. 269/B. §-t alkotmányossá.” Szavaiból a formális logika szabályai szerint az következik, hogy enélkül a korlátozás nem arányos, ezáltal nem alkotmányos. Mint tudjuk, a többség nem fogadta el ezt a megszorító értelmezést. Önként adódik a kérdés, ha Holló András nem tartja alkotmányosnak a vizsgált rendelkezést, miért szavazott mégis a határozat mellett, és miért nem különvélemény formájában ellene.

Kukorelli István – mint kifejtettem – a nemzeti jelképpel kapcsolatos véleményével ugyanabba a hibába esett, mint most Holló, hogy ti. tartalmilag különvéleményt formailag párhuzamos indokolásként fogalmazott meg. (Az a tény, hogy Kukorelli annak az ügynek társelőadója volt, nyilván nem elégséges magyarázat magatartására, hiszen ha formailag is vállalja véleményének tartalmát, akkor Strausz bíró egyedül maradhatott volna az előadó bíró pozíciójában.) Ehhez a határozathoz azonban Kukorelli – álláspontjának következetes képviselőjével – különvéleményt fűzött, méghozzá olyat, amely világos érvelésével megsemmisíti a többségi indokolás gyenge lábakon álló érvrendszerét, és amely valóban követi az Alkotmánybíróságnak az 1992-ben és 1994-ben kialakított gyakorlatát.

A különvélemény szerzője leszögezi, hogy a többség elmulasztotta alkalmazni a „nyilvánvaló és közvetlen veszély” tesztjét, hiszen az önkényuralmi jelképek használatát tiltó tényállás nem tartalmaz olyan elemet, amely mások veszélyeztetését vagy gyűlölködő indulatok felkeltését követelné meg, ennek hiányában pedig önmagában a felsorolt jelképek nyilvánosság előtti használatát bünteti. A pusztá használatról és terjesztésről pedig helyesen megállapítja, hogy az nem sérti az emberi méltósághoz való alapvető jogot, amelyet az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlata alapján egyébként is kizárólag a közösséget alkotó egyénekhez és nem pontosan meghatározatlan „közösségekhez” kapcsolódó jogként értelmez. A többségi állásponttal szemben világossá teszi azt is, hogy önmagában az a körülmény, hogy az emberek többsége az önkényuralmi jelképek nyilvános használatát egyes csoportokkal szembeni gyűlölet, megvetés és ellenzés kifejezésének tekinti, illetve, hogy e szimbólumok megjelenése az esetek nagy részében sérti mások érzelmeit, még nem jelenti az egyének emberi méltósághoz való jogának sérelmét. Vagyis Kukorelli szerint a támadott rendelkezéssel kapcsolatban nem lehetett volna a „közösségek méltóságának” védelmére hivatkozni, a „köznyugalom védelme” pedig, ahogy azt az 1992-es izgatási határozatban az Alkotmánybíróság megállapította, önmagában nem szolgálhat alapul a véleményszabadság korlátozásához.

A másik fontos kérdés, amelyben Kukorelli határozottan különvéleményen van, az izgatási döntés értéksemlegességi tesztjének figyelmen kívül hagyása. Ebből az elvből ugyanis Kukorelli szerint következik, hogy az önkényuralmi rendszerrel való egyetértés kifejezése önmagában, tartalma alapján nem büntethető, márpedig a vizsgált passzus a véleményt értéktartalma alapján minősíti, és nem külső korlátot állít a közlés szabadságával szemben. Végül a különvélemény foglalkozik a történelmi körülmények vizsgálatának kérdésével, és – felidézve és követve az Alkotmánybíróság 1992-es érvelését – éppen ellentétes következtetésre jut, mint bírótársai: Magyarország sajátos történelmi múltja a véleményszabadság fokozottabb védelmét és nem korlátozását teszi indokolttá.

* * *

Összefoglalásként adódik a következtetés: az Alkotmánybíróság utóbbi két döntése nyilvánvaló elszakadást jelez a testület véleményszabadsággal kapcsolatos, 1992–94-ben kidolgozott gyakorlatától. Ugyanakkor az is igaz, hogy a rémhírterjesztés alkotmányellenességét kimondó határozatban viszont visszaköszönnek a régi elvek. Mint látható tehát, nem olyan egy-

szerű a helyzet, hogy azt mondhatnánk, a Súlyom-bírórság³⁵ minden döntésében érvényesítette a véleménynyilvánítás szabadságának egy demokratikus társadalomban kitüntetett szerepét, míg a Németh János vezette testület kivétel nélkül ellenkezőleg járta el. Sőt, azt is meg lehet állapítani, hogy a Súlyom-korszak utolsó éveiben nemcsak a véleményszabadsággal kapcsolatos gyakorlat tört meg, de – Kis János szavaival – az alapjogvédelem kifulladásának jelei is tapasztalhatóak voltak.³⁶ Az azonban tény, hogy Súlyom, egy leköszönését követően adott interjújában az utóbbi évek bizonyos jelei alapján úgy gondolta, hogy a közösség elleni izgatás „gyalázkodási” tényállásának megsemmisítése ma már nem kapna többséget. Erre a következtetésre pedig úgy jutott, hogy már több mint egy éve elkészítette az önkényuralmi jelképek használata büntethetőségének alkotmányosságáról szóló ítélettervezetet, amit azonban azért nem vitt a testület elé, mert úgy ítélte meg, a „szokatlanul liberális szemléletű” tervezet nem kapná meg a többség szavazatát. Súlyomnak az izgatás megítélésével kapcsolatos vélekedésére az említett 1999-es határozatának legalábbis tartalmával, ha nem is érvelésével rácaféolt az új összetételű testület. Az önkényuralmi jelképek kapcsán azonban – mint láttuk – sajnálatosan igaza lett. Csalódásának egy, a határozat kihirdetését követően adott újabb interjújában hangot is adott: „Úgy látom, az új bíróság sok olyan pozíciót feladott, amit mi kiharcoltunk, ugyanakkor több alkalmat is elszalasztott a továbbépítkezésre. Nem szeretnék részletekbe menni, ezért csak a szólásszabadság [...] területét említeném, ahol visszalépés történt. Azt is észleltem, hogy az új bíróság ugyan gyakran idézi a korábbi ítéleteket és indokolásokat, azoknak a szelleme még sincs igazán jelen.”³⁷ Csak reménykedni lehet benne, hogy a nehezen kiismerhető jelenlegi testület az alapjogvédelem olyan fontos területén, mint amilyen a véleményszabadság, ismét előre veszi az irányt, és igazi arcát a rémhírterjesztési és nem a szimbólumokról szóló döntések mutatják a jövőben.

JEGYZETEK

1. 18/2000. (VI. 6.) AB határozat
2. 13/2000. (V. 12.) AB határozat és 14/2000. (V. 12.) AB határozat
3. Az első komolyabb megtorpanást a 20/1997. (III.19.) AB határozat képviselte. Ennek kritikáját lásd Halmi Gábor: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre...”? Fundamentum, 1997/1. Az első kilenc év ítélkezésének értékelésére lásd uő: Változó minták és mércék. A véleményszabadság az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In: Halmi Gábor (szerk.): A megtalált alkotmány? A ma-

- gyar alapjogi bíraskodás első kilenc éve. (The Constitution Found? The First Nine Years of the Hungarian Constitutional Review on Fundamental Rights.) Budapest, INDOK 2000. 288–312.
4. Lásd a közösség elleni izgatás enyhébb alakzatát ismertetlen megsemmisítő 12/1999. (V.21.) AB határozatot.
 5. Egy korábbi tanulmányomban (Halmai Gábor: Az aktivizmus vége? A Sólyom-bíróság kilenc éve. *Fundamentum*, 1999/2.) úgy érveltem, hogy a kezdeti évek liberális jogi szemléletmódot tükröző döntései nincsenek okvetlenül közvetlen összefüggésben az azokat támogató többség liberális felfogásával. Sőt, még a döntéseket alapvetően meghatározó Sólyom László ilyen ideológiájával sem. Sólyom, egy vele készült interjúban (A „nehéz eseteknél” a bíró erkölcsi felfogása jut szerephez. Tóth Gábor Attila interjúja. *Fundamentum*, 1997/1. 33.) egyébként maga is kifejezetten elutasította, hogy a bírákat és őt magát is a liberális-konzervatív kategóriárossal írják le. Úgy gondolom, hogy a jelenlegi bírák sem konzervatívabbak elődeiknél, már csak azért sem, mert ők sem voltak liberálisnak mondhatók. Igaz ez a hatóság és hivatalos személy megsértése elnevezésű büntetőjogi tényállás alkotmányellenességét kimondó, 36/1994. (VI. 24.) AB határozatot, mint fontos vélemény szabadságos döntést előadó bíróként jegyző Szabó Andrásra is. Abban, hogy mégis ilyen döntések születnek, bizonyosan szerepet játszott a rendszerváltás kezdeti időszakának a mainál lényegesen liberálisabb társadalmi-politikai környezete.
 6. A vélemény szabadság e kített szerepét az alapjogok között Sólyom egy tudományos cikkben azzal magyarázta, hogy ez a jog az egyén társadalmi kapcsolatainak alapja. Lásd Sólyom László: Az emberi jogok az Alkotmánybíróság újabb gyakorlatában. *Világosság*, 1993/1. 23.
 7. Ezt az értelmezést egy későbbi határozatukban a bírák kiterjesztették a vallásszabadságra, kijelentve, hogy az ezt korlátozó törvényeket, a vélemény szabadságot korlátozóakhoz hasonlóan, megszorítóan kell értelmezni. *Vö.* 4/1993. (II. 12.) AB határozat.
 8. *Schenk v. United States*, 249 U.S. 47/1919. Holmes véleményének két kulcsmondata a következő: „The question in every case is whether the words used are used in such circumstances and are of such a nature as to create a clear and present danger that they will bring about the substantive evils that Congress has a right to prevent. It is a question of proximity and degree.” Indokolásában Holmes egy hasonlattal él: az, aki egy nézőkkel zsúfolásig megtöltött színházteremben ok nélkül „Tűz!”-et kiabál, és ezzel pánikot idéz elő, nem élvezi az 1. kiegészítés által garantált szólásszabadság védelmét. Holmes szerint tehát a jogi megítélés szerint két eset lehetséges: vagy olyan „kijelentéssel” van dolgunk, amely időben, tudatos és megfontolt válasszal illethető, vagy pedig olyan, amely azonnali veszéllyel fenyeget.
 9. Ennek alapján a közlő által tudottan vagy bizonyíthatóan hamis tényállítások nem élvezik az alaptörvény védelmét. Ilyen bizonyítottan hamis tényállításnak tekinti a német alkotmánybíróság az úgynevezett „Auschwitz-hazugságot”. *Beschluss des Ersten Senats vom 13.4.1994. Europäische Grundrechte Zeitschrift*, 1994/17–18. 448–452.
 10. A két leghíresebb eset az 1942-es *Chaplinsky v. New Hampshire* (315 U.S. 568) és az 1952-es *Beauharnais v. Illinois* (343 U.S. 250).
 11. Lásd: *Fundamentum*-interjú, 1997/1. 42.
 12. Az újra fellángolt indulatok pozitív hozadéka volt viszont az a tudományosnak mondható vita, ami a Népszabadság hasábjain zajlott le 1996 tavaszán Kis Jánosnak a lapban a náci beszéd és a szólásszabadság viszonyáról megjelent elméleti cikke kapcsán.
 13. 48/1991. (IX. 26.) AB határozat
 14. Lásd erről részletesebben: Halmai Gábor: A sajtónyilvánosság határainak módosulásai. In: Várhelyi–Halmai (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltása. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998. 95–112.*
 15. *Vö.*: Halmai Gábor: Közszerelőik személyiségvédelme kontra közügyek vitathatósága. *Fundamentum*, 2000/2.
 16. *New York Times v. Sullivan*, 376 U.S. 254. E szavak azután később többször visszaköszönnek: „az a mély nemzeti meggyőződés, hogy közügyekben a vitának korlátlan, erőteljesnek és teljesen nyitottnak kell lennie, magában foglalja a kormány és a közhatalom képviselői elleni kemény, harapós és néha kellemetlenül erős támadásokat is”. *Ld. Watts v. United States*, 394 U.S. 705, 708/1971. Részletes ismertetését ld. Halmai Gábor: *A vélemény szabadság határai. Atlantisz, Budapest, 1994. 144–149.*
 17. „The only sure way to protect speech and press... is to recognise that libel laws are abridgements of speech and press and therefore are barred in both federal and state courts by the First and Fourteenth Amendments. I repeat what I said in the New York Times case that »An unconditional right to say what one pleases about public affairs is what I consider to be minimum of the First Amendment.«” *Rosenblatt v. Baer*, 383 U.S. 75, 95/1966.
 18. Hasonló tartalmú döntések születtek a magyar Alkotmánybíróság határozatában ugyancsak hivatkozott *Castells v. Spain*-, *Oberschlick v. Austria*- és a *Thorgeirson v. Iceland*-ügyekben is. Lásd részletesen: Halmai (1994), 223–233.
 19. A bírót az eseti mérlegeléstől mentesítő módszer elsősorban a szólásszabadsággal kapcsolatos amerikai joggyakorlatból és irodalomból ismert. Alkalmazóit azonban – szemben az ún. „mérlegelőkkel” és a magyar Strausz bíróval – inkább a vélemény szabadság „abszolútistáinak” tekintik, akik szerint a védett kategóriába sorolt „szólásokat” abszolút védelem illeti meg. Lásd

- erről Gyórfi Tamás: Az alkotmánybíráskodás jog és politika határán. PhD értekezés, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc, 2000. 104.
20. Az esetek részletes ismertetését lásd Halmai Gábor: A véleményszabadság határai. *Atlantisz*, 1994. 153–159.
 21. *Texas v. Gregory Lee Johnson*, 491 U.S. 397/1989.
 22. „[N]ecessary to serve a compelling state interest and is narrowly drawn to achieve that end.” *Ld. Arkansas Writers’ Project, Inc. v. Ragland*, 481 U.S. 221, 231/1987.
 23. „[T]he government may not prohibit the expression of an idea simply because society finds the idea itself offensive or disagreeable.” *United States v. Eichmann*, 496 U.S. 310/1990.
 24. Ennek részletes tárgyalását lásd Halmai utóbb i.m. 180–184.
 25. BVerfGE 81, 278.
 26. Véleménynyilvánításhoz való jog és művészet szabadsága ilyen viszonyáról ld. először a BVerfGE 30, 173, 200.
 27. BVerfGE 81, 298.
 28. A strasbourgi Bíróság és a magyar Alkotmánybíróság alapjog-korlátozási gyakorlatát összehasonlító tanulmányában Jeremy McBride úgy értékeli ugyanezt a két döntést, mint amelyek túlságosan szigorúak a véleményszabadság korlátozásának megengedésében, és azért nem esnek egybe a magyar Alkotmánybíróság eddigi gyakorlatával, mert az nagyobb hangsúlyt fektet az állam vallási semlegességére, és így megengedőbb a vallással kapcsolatos véleménynyilvánítások tolerálásában. Lásd Jeremy McBride: *The Necessity Test in the Jurisprudence of the Hungarian Constitutional Court and the European Court of Human Rights*. In: Gábor Halmai (Ed.): *The Constitution Found? The First Nine Years of the Hungarian Constitutional Review on Fundamental Rights. (A megtalált alkotmány? A magyar alapjogi bíráskodás első kilenc éve.)* Budapest, INDOK 2000. 166.
 29. A döntés kritikáját lásd Halmai Gábor: *Római egyezmény kontra magyar alkotmány. Fundamentum*, 1999/3.
 30. Van olyan vélemény is, amely egyenesen úgy értékeli az Egyezmény és a magyar alkotmány eltérő szabályait, hogy a magyar Alkotmánybíróság a közérdekűségi okokra való hivatkozással nem egyszerűen eddigi gyakorlatával kerülne szembe, hanem az 1990 óta hatályos alkotmányszöveggel is. Vö. Balogh Zsolt: *Alapjogi tesztek az Alkotmánybíróság gyakorlatában*. In: Halmai Gábor (szerk.): *A megtalált alkotmány? A magyar alapjogi bíráskodás első kilenc éve. (The Constitution Found? The First Nine Years of the Hungarian Constitutional Review on Fundamental Rights.)* Budapest, INDOK 2000. 132.
 31. A korábban már említett első zászlóégetési ügy kapcsán két jogtudós a Legfelső Bírósághoz írt, és a többségi indokolásban felhasznált szakértői véleményükben (*amicus curiae*) szellemes magyarázatot adják a zászlóégetés miatt kiszabható büntetések alkotmányosértő voltának. Érvelésük szerint a zászló nem más, mint egy szimbólum. Annak a törvény által tiltott, a konkrét vádak tárgyát képező módokon történő elégetése szintén szimbólum, vagyis állásfoglalás szavak nélkül – miként egy festmény, egy dal, egy szobor, egy tánc is az. Vagyis a zászlóégetés esetén szimbólumok állnak egymással szemben. Olyan ez, a „bíróság barátai” szerint, mintha hamisan énekelnénk a himnuszt, vagy mintha bajszot ragasztanánk George Washington portréjára. Lásd Charles Fried/Kathleen Sullivan: *Brief Amicus Curiae of the American Civil Liberties Union, ACLU of the National Capital Area, ACLU of Washington, and The American Jewish Congress in Support of Appellees*. In the Supreme Court of the United States October Term, 1989. *US v. Shawn D. Eichmann, et al.; US v. Mark John Haggerty, et al.*
 32. A szélesség (*overbreadth*) doktrínája, melyet az amerikai alkotmánybíráskodási gyakorlat dolgozott ki, azt a kérdést vizsgálja, vajon a jogalkotó által választott jogi eszköz, amellyel, hogy indokoltan korlátoz bizonyos magatartásokat, nem veszélyeztet-e védett magatartásokat is indokolatlanul. Lásd erről részletesebben Krokovay Zsolt: *Szélesség. Egy alkotmányos mérce. Világosság*, 1993/2.
 33. A Pesti Központi Kerületi Bíróság mint elsőfokú bíróság ítéletét lásd a *Fundamentum*, 1999/4. 115–118.
 34. 11/1992. (III. 5.) AB határozat. *ABH* 1991, 77, 81.
 35. Már önmagában az a kérdés sem egyszerűen megválaszolható, vajon a magyar alkotmánybíráskodás első kilenc évének jellemzőiként beszélhetünk-e „Sólyombíróságról”. A kérdést e sorok szerzője igenlően válaszolta meg egy, már idézett tanulmányban (lásd 5. lábjegyzet). Ezt a felfogást bírálta 2000 tavaszán egy nyilvános vitában Szabó András egykori alkotmánybíró. Foglalkozik még a problémával Takács Albert: *Egy alkotmányos forradalmár. Sólyom László – a tudós, az alkotmánybíró, az elnök című tudományos portréja. Fundamentum*, 1999/3.
 36. Kis János: *Alkotmánybíróság a mérlegen. (III. rész.) Fundamentum*, 2000/1.
 37. Sólyom László megtalálta a szerepét. *Magyar Nemzet*, 2000. június 3.